

*К.О. Чернова,
канд. істор. наук*

*Kateryna O. Chernova,
Ph.D. in History*

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В РЕСПУБЛІЦІ КАЗАХСТАН: СТАТУС, ЕТНІЧНІСТЬ, ЕМІГРАЦІЙНІ НАСТАНОВИ

Abstract. The status, ethnicity, and emigratory purposes of representatives of the Ukrainian diaspora in the Kazakhstan Republic are considered. The main attention is paid to the search for the social factors, existing tendencies, and emigratory purposes of persons of the given category in that country.

Соціологічний аналіз українського етносу засвідчує, що внаслідок тривалої бездержавності, впливу зовнішніх чинників, приналежності України до різних державних утворень з різними правлячими режимами, постійно відбувалися міграційні процеси. Одним з таких міграційних потоків було переміщення в різні історичні періоди значної маси осіб українського походження та вихідців з України до Казахстану. Під категорією “вихідці з України” маються на увазі неукраїнці, які спочатку проживали в Україні, але внаслідок різних причин опинилися в Казахстані; до останніх зараховуються також особи з числа кримських татар, які переїхали до Казахстану з місць депортації в Узбекистані.

Трансформаційні процеси, що в 90-х рр. минулого століття розпочалися в Республіці Казахстан, охопили практично всі види і сфери соціокультурного середовища, змінили колишню конфігурацію соціальної структури суспільства, спричинивши кризу соціальної ідентичності різних етнічних груп населення. Здійснювані в Республіці Казахстан соціально-економічні, політичні перетворення не завжди відповідали інтересам різних етнічних груп населення, що призводило до погіршення їхнього соціального статусу, болісних змін світогляду, вироблення нового типу поведінки. За таких умов актуальності набуло дослідження соціального статусу численного некорінного російськомовного населення, зокрема — українського походження, Республіки Казахстан, збереження ним етнічності, а також чинників, що сприяють еміграційним настроям.

Діаспорні спільноти як складові етносоціального чи етнополітичного організмів досліджувалися в працях Е. Сміта, М. Есмана, Ю. Бромлея; вивчення параметрів етнічної спільноти та особливості соціальної адаптації до умов іншоетнічного оточення аналізували такі російські етносоціологи та етнополітики, як М. Аствацатурова, Л. Дробіжева, В. Дятлов, Н. Лебедева,

З. Левін, А. Мілігарьов, В. Попков, А. Сусоколов, В. Тішков, типологізацію та функції діаспор розробляли Ж.Тощенко та Т. Чаптикова.

Проблеми етнічності діаспори як переселенської меншини та етнополітологічні проблеми сучасного стану українського суспільства розглядаються у працях українських вчених-етносоціологів Л. Ази, О. Антонюка, І. Варзара, С. Вдовенка, В. Євтуха, О. Майбороди, В. Макара, В. Наулка, О. Нельги, А. Попка, В. Солдатенка, М. Степики, В. Трошинського, М. Шульги та ін.

Мета розвідки: визначити і з'ясувати причини, мотиви міграційних процесів в середовищі української діаспори Казахстану, їх кількісну наповненість, а також чинники, що впливають на ці процеси. Спробуємо зробити це, виходячи з таких тез:

1. На міграційні процеси серед осіб українського походження та вихідців з України значною мірою впливають етнічні та соціально-психологічні чинники.

2. Розвиток та функціонування української діаспори в Республіці Казахстан можливі лише за створення і забезпечення сприятливих умов для існування такої групи і наявності відповідної законодавчої бази Казахстану.

Дослідження соціального статусу, етнічності та міграційних настанов осіб української етнічної спільноти в Казахстані велося за низкою критеріїв:

- ступінь задоволення умовами життя респондентів;
- показники соціальної облаштованості;
- процеси самоідентифікації серед осіб українського походження;
- роль етнічних мотивів у соціальному житті респондентів.

На колишньому пострадянському просторі виникли держави, в яких корінне населення, титульні нації одержали більш високий, ніж представники інших націй, правовий і соціально-психологічний статус. Некорінне російське і російськомовне населення (позитивно оцінюючи колишній свій соціальний, психологічний, інтернаціональний статус і економічну роль в колишніх республіках СРСР) втратило звичну самоідентифікацію. Ця спільна риса і особливість пострадянської вимушеної міграції визначаються також соціально-психологічним терміном і поняттям “криза соціальної ідентичності” [4, с. 64]. З “українцями” (не стільки в етнічному, скільки в політичному розумінні цього поняття) ідентифікують себе майже 45% респондентів з числа осіб українського походження чи вихідців з України. Як видно з таблиць 1а–1г, більшість із тих, хто вважає себе українцем, хотіли б виїхати з Казахстану [1, с. 98].

Таблиця 1а

Самоідентифікація респондентів, які ймовірно переїдуть (% до числа відповідей)

Форми самоідентифікації	%
українець	58,3
громадянин Казахстану	5,3
радянська людина	22,9
важко відповісти	13,5
не відповіли	11,2

Таблиця 16

Самоідентифікація респондентів, які, швидше, переїдуть, ніж залишаться
(% до числа відповідей)

Форми самоідентифікації	%
українець	38,3
громадянин Казахстану	16,2
радянська людина	29,9
важко відповісти	15,6
не відповіли	9,4

Таблиця 1в

Самоідентифікація респондентів, які, швидше, залишаться, ніж переїдуть
(% до числа відповідей)

Форми самоідентифікації	%
українець	21,4
громадянин Казахстану	14,3
радянська людина	42,9
важко відповісти	21,4
не відповіли	11,9

Таблиця 1г

Самоідентифікація респондентів, які залишаться (% до числа відповідей)

Форми самоідентифікації	%
українець	29,7
громадянин Казахстану	9,9
радянська людина	42,9
важко відповісти	17,6
не відповіли	3,2

Рівень збереження етнічної самобутності українців є досить високим в умовах тривалого перебування в іноетнічному середовищі. Так, 26% респондентів, чие найближче оточення становлять українці, в побуті спілкуються між собою виключно українською мовою, 46% – російською, а 25% – російською та українською. Загалом українською мовою володіє переважна більшість опитаних: 36% – вільно, 24% – досить вільно, 16% – говорять з певними труднощами, 15% – можуть порозумітися, і лише 8% – не володіють зовсім. У трудових колективах спілкування відбувається, як правило, російською мовою, хоча й українською на роботі спілкуються 5% респондентів. 65% опитаних з них відзначають в родинях українські свята, зв'язок з Україною підтримують переважно через засоби масової інформації та безпосередні індивідуальні контакти [1, с. 97–98].

Водночас зміна культурних пріоритетів у Казахстані та слабка інтегрованість українців у середовище титульного етносу (це засвідчує, зокрема, вкрай низький рівень володіння мовою цього етносу: лише 0,02% українців назвали під час перепису 1989 р. казахську мову своєю рідною, 0,6% вільно володіли нею; для порівняння, російську мову назвали рідною під час цього перепису 63,3%

українців) зумовили невпевненість значного числа членів української спільноти в своєму майбутньому в цій країні, що виявилось, насамперед, в еміграційних настроях [6, с. 262].

Загальний кризовий стан економіки, в якому опинилася більшість пострадянських країн, супроводжується зниженням якості життя основної маси їх населення. Не є винятком у цьому ряду й Казахстан. Не випадково, що більшість опитаних не задоволені умовами свого проживання в цій країні. Як видно з таблиць 2а–2в, розбіжність в оцінці свого становища серед груп респондентів з різними еміграційними намірами є незначною, що свідчить про однаково складні умови їхнього життя.

Таблиця 2а

Ступінь задоволення умовами життя групи респондентів, які, швидше, переїдуть, ніж залишаться (% до числа відповідей)

Варіанти відповіді	Ступінь задоволення		
	розміром заробітної плати	змістом роботи	культурно-побутовими умовами місця проживання
так	5,9	19,8	15,8
не зовсім	32,8	34,7	38,2
незадоволений	51,8	30,3	36,7
важко відповісти	9,5	15,2	9,3
не відповіли	4,6	6,9	1,7

Таблиця 2б

Ступінь задоволення умовами життя групи респондентів, які, швидше, залишаться, ніж переїдуть (% до числа відповідей)

Варіанти відповіді	Ступінь задоволення		
	розміром заробітної плати	змістом роботи	культурно-побутовими умовами місця проживання
так	4,6	30,4	11,5
не зовсім	31,7	32,4	35,6
незадоволений	60,2	28,8	40,1
важко відповісти	3,5	8,4	12,8
не відповіли	10,0	20,7	2,7

Таблиця 2в

Ступінь задоволення умовами життя групи респондентів, які залишаться (% до числа відповідей)

Варіанти відповіді	Ступінь задоволення		
	розміром заробітної плати	змістом роботи	культурно-побутовими умовами місця проживання
так	7,7	30,6	16,7
не зовсім	26,0	26,6	43,6
незадоволений	63,8	32,4	28,9
важко відповісти	2,5	10,4	10,8
не відповіли	12,0	20,0	9,4

Порівнюючи рівень доходу на одного члена родини, також можна помітити відсутність великих розходжень цього показника серед груп респондентів з різними еміграційними намірами (див. табл. 3).

Таблиця 3

Деякі показники соціальної облаштованості респондентів

Професійна зайнятість	Групи за міграційними установками					
	I можливо переїдуть		II швидше, переїдуть, ніж ні		III залишаться	
	Освіта*	середній дохід на члена сім'ї (в дол.)	Освіта	середній дохід на члена сім'ї (в дол.)	освіта	середній дохід на члена сім'ї (в дол.)
спеціаліст**	3	51	3	45	3	50
службовець***	3	49	2	42	2	64
кваліфікований робітник	2	35	2	35	2	39
некваліфікований робітник	2	58	2	39	2	40
пенсіонер	3	35	2	25	1	26
студент	2	10	2	17	2	10
домогосподарка	2	70	2	35	2	55
тимчасово безробітний	2	20	2	13	2	42

* 3 – вища, 2 – середня, 1 – початкова.

** Спеціаліст – лікар, інженер, юрист, викладач, науковий працівник тощо.

*** Службовець – бухгалтер, секретар, чиновник, військовослужбовець тощо.

Аналіз ситуації на ринку зайнятості свідчить, що серед опитаних більшість працює за фахом, частка безробітних невелика. Причому незадоволеність своїм матеріальним становищем вони пов'язують не стільки з відсутністю роботи, скільки з розміром її оплати [1, с. 96].

Дія різного роду етнічних чинників, зокрема незнання чи недостатнього знання мови титульного етносу, позначається й на можливості українців отримати освіту. Так, за даними статистичних органів Казахстану, в Південно-Казахстанській області в 1997 р. частка студентів-казахів становила 0,41% Казахського населення області, тоді як серед українців цей показник становив 0,27% [6, с. 263–264].

Соціально-культурна політика в Казахстані спрямовується передусім на відродження корінного етносу, переваги на державній службі надаються тим, хто володіє державною мовою. Підвищення ролі і пріоритету однієї державної мови (корінної нації) і скорочення сфери функціонування мов некорінного російськомовного населення в колишніх російськомовних та двомовних республіках СРСР стали однією з головних причин еміграційних процесів як російського, так і російськомовного населення, яке не володіє достатньою мірою державною мовою корінного населення. Так, у соціально-психологічному

дослідженні Н. Лебедевої, проведеному в Казахстані, зазначається, що основними причинами рішення про виїзд респонденти назвали: стурбованість проблемою безпеки життя (свого і своїх близьких) – 37,5%; незнання мови і пов'язані із цим труднощі на роботі, просування по службі – 28,2%; несприятлива екологічна ситуація – 28,2%; неможливість залишатися росіянином в цьому середовищі – 28,2%; невизначеність майбутнього у дітей – 59,4%; змінювання через національну політику статусу росіян або некорінного населення – 25,0%; бажання жити серед свого народу – 25,0%; від'їзд друзів і знайомих – 15,6%. Більшість експертів обґрунтовано і прямо пов'язували мовні проблеми з еміграцією кваліфікованих кадрів із Казахстану. Так, зокрема, оновлена редакція закону “Про мови” в Казахстані включає в себе перелік професій, спеціальностей і посад, для яких необхідне знання державної мови “у визначеному об'ємі” і у відповідності з кваліфікаційними вимогами. По суті, створена ціла професійна сфера, пов'язана із займанням керівних посад, де пріоритетною ознакою стає володіння казахською мовою” [3, с. 64–65].

Внаслідок дії вищезазначених умов, тією чи іншою мірою характерних для всіх країн СНД, некорінне російськомовне населення стало відчувати не лише соціально-психологічний дискомфорт, але й своєрідний культурний і соціально-психологічний шок, що змушував шукати “мовчазно-протестний” вихід або в міграції, або в культурній ізоляції. Саме вказаний культурний і соціально-психологічний шок – панічний страх можливого і неминучого утиску звичної російської культури і заміни її іншою, менш зрозумілою і менш комфортною казахською культурою – стає головним, часто прихованим у підсвідомості мотивом вимушеної еміграції російськомовного населення із Казахстану [4, с. 65].

Окремо слід сказати про результати і висновки досліджень, проведених групою соціологічного аналізу і прогнозування Верховної Ради Республіки Крим, які виявили суттєві розходження в інтерпретаціях одних і тих же проблем Казахстану в суспільній свідомості етнічних груп російськомовного і казахського (корінного) населення цієї республіки. Так, щодо сприйняття і оцінки респондентами стану і якості міжетнічних відносин 32% опитаних казахів впевнені в тому, що вони носять дружній характер, то серед росіян таку оцінку дають тільки 22% респондентів; 18% казахів і 31% росіян оцінюють їх як не завжди дружні. Якщо серед казахів лише 11% вважають, що вони погіршуються, то серед росіян таких виявилось 36%. Ця напруга у відносинах різних етносів сформувала у переважній частини населення готовність активно діяти в конфліктах на боці свого етносу [4, с. 64].

Як свідчать результати дослідження, вагому роль у формуванні еміграційної поведінки респондентів відіграють етнічні чинники на противагу соціально-економічним. Зокрема, певна кількість респондентів свої матеріальні проблеми пов'язують не із соціально-економічною ситуацією в країні проживання, а із проведенням державної етнополітики, яка, на їхню думку, спрямована на надання переваг представникам титульної нації. Так, певна категорія респондентів вбачає наявність таких компонентів в етнополітичній ситуації країни проживання – етнічну дискримінацію та загрозу конфліктів на національному ґрунті. Як уже зазначалося, з метою з'ясування ролі етнічного

чинника в еміграційній поведінці респондентів досліджувалося, наскільки вони інтегрувалися в казахстанське суспільство і водночас зберегли свою національну ідентичність, а також чи відчувають вони дискомфорт як представники нетитульної нації. Зазначимо, що найближче оточення переважної більшості респондентів становлять саме росіяни або українці. Так, 57% опитаних вказали, що серед їхніх друзів більше українців, 62% від загальної кількості респондентів працюють у трудових колективах, що складаються майже винятково з росіян. Відсоток представників казахської національності серед найближчого оточення респондентів незначний.

Дані таблиці 4 свідчать про те, що на відміну від тих, хто має намір залишитися в Казахстані, групи з еміграційними установками менш оптимістично оцінюють своє становище в етнополітичному просторі цієї країни. На їхню думку, основний комплекс проблем пов'язаний саме з етнічним походженням. Ця група респондентів найчастіше зіштовхувалася з проявами побутового націоналізму та дією різного роду негативних етнічних чинників.

Таблиця 4

Етнічні мотиви міграційних намірів респондентів (% до числа відповідей)
I гр. – “бажають виїхати”; II гр. – “бажають залишитися”

Компоненти етнічного дискомфорту	Так		Швидше, так, ніж ні		Швидше, ні, ніж так		Ні		Не відповіли	
	I гр.	II гр.	I гр.	II гр.	I гр.	II гр.	I гр.	II гр.	I гр.	II гр.
1. Реальна загроза міжетнічних конфліктів	25	15	24	17	17	17	17	28	18	23
2. Прояви побутового націоналізму	21	6	22	17	28	35	21	31	8	11
3. Упереджене ставлення до представників неказахської національності при працевлаштуванні	51	44	-	-	-	-	31	46	18	10
4. Інші прояви елементів дискримінації у зв'язку з етнічним походженням	62	41	-	-	-	-	35	44	3	15

Необхідно також вказати на пряму залежність між оцінкою респондентами ступеня загрози міжетнічних конфліктів у місцевості, де вони проживають, та бажанням виїхати з Казахстану. З числа тих, хто бажає залишитися, лише 25,7% опитаних дали позитивну відповідь щодо реальності загрози міжетнічних конфліктів, а 67% – негативну [1, с. 100].

Таблиця 5

Міграційні установки українців та вихідців з України, % до числа опитаних

Національність	Міграційні установки						Разом
	так, переїду	швидше, так, ніж ні	швидше, ніж, ніж так	ні	важко відповісти	не відповіли	
українці	432 64,4%	115 17,1%	30 4,5%	38 5,7%	50 7,5%	6 0,8%	671 100%
росіяни	67 45,9%	25 17,1%	7 4,8%	15 10,3%	31 21,2%	1 0,7%	146 100%
німці	49 72,1%	10 14,7%	1 1,5%	6 8,8%	1 1,5%	1 1,5%	68 100%
поляки	14 60,9%	5 21,7%	-	3 13,1%	1 4,3%	-	23 100%
кримські татари	42 66,7%	12 19,0%	1 1,6%	5 7,9%	3 4,8%	-	63 100%
інші	9 64,2%	-	2 14,3%	2 14,3%	1 7,2%	-	14 100%
						Разом	1091

Дані таблиці 5 свідчать про те, що відсоток бажаючих виїхати є досить високим. Респонденти вважають свій переїзд в Україну реальним в разі відповідного соціального забезпечення (пенсії, трудовий стаж, медичне обслуговування тощо). Актуальність цієї вимоги пояснюється тим, що до складу значної частини потенційних емігрантів входять люди передпенсійного віку та пенсіонери. Переважна частина українців і вихідців з України прийняла рішення переїхати з Казахстану та з ряду інших пострадянських країн також до Росії. Загалом, виявило бажання переїхати за певних обставин понад 80% українців, а серед вихідців з України інших національностей — понад 85% німців, більш ніж 82% поляків та 63% росіян [2, с. 263]. Згідно з інформацією Комітету статистики й аналізу Республіки Казахстан, у 1998 р. в Казахстані проживало близько 775 тис. громадян українського походження. У 2002 р. чисельність української спільноти Казахстану становила понад 540 тис. осіб, а в 2004 р. вже близько 460 тис. і посідає нині п'яте (раніше третє) місце серед українських громад світу (після українських громад в Російській Федерації, Канаді, США та Молдові) [2; 5, с. 175].

Висновки

1. Українська діаспора в Республіці Казахстан сформувалася на основі громадян українського походження, які розподілялись по території колишнього Радянського Союзу внаслідок депортацій, перерозподілу виробничих сил і трудових ресурсів. Матеріальний рівень життя українців є невисоким, що значною мірою гальмує процеси задоволення їхніх потреб і впливає на еміграційні плани.

2. Результати соціологічних досліджень свідчать про наявність тривожних тенденцій, що проявляються у втраті некорінним російськомовним населенням впевненості в завтрашньому дні та в песимістичних оцінках свого майбутнього, а відтак — зростанні еміграційних потоків.

3. Переважна більшість респондентів вважають умови життя в Україні більш прийнятними для себе, ніж в Казахстані. Зазначимо, що терміни міграції та кількість мігрантів можуть до певної міри змінитися саме в залежності від міграційної політики в Україні, а також від загальної соціально-економічної ситуації як в Україні, так і в Казахстані.

-
1. *Євтух В.* Українська діаспора : Соціологічні та історичні студії. – К.: Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003. – 228 с.
  2. *Євтух В., Троцинський В., Галушко К. та ін.* Етносоціологія: терміни та поняття : Навч. посіб. – К.: Вид-во УАННП “Фенікс”, 2003. – 280 с.
  3. *Євтух В., Троцинський В., Попок А.* Закордонне українство : Навч. посіб. – К.: ВІК, 2005. – 308 с.
  4. *Макеев И.Ю.* Миграция русскоязычного населения из Казахстана // Социологические исследования. – 1999. – № 11. – С. 62–67.
  5. *Сидорова Е.В.* Политические аспекты этнокультурного развития украинской диаспоры в Республике Казахстан : Автореф. дис.... канд. полит. наук. – Алматы, 2002. – 28 с.
  6. *Троцинський В., Шевченко А.* Українці в світі. – К., Видавн. дім “Альтернативи”, 1999. – 352 с.